

ΣΑΡΔΗΝΙΑ ΜΕΓΑΛΙΘΙΚΟ ΝΗΣΙ

Από τα μενχίρ στα νουράγκι: ιστορίες από λίθο στην καρδιά της Μεσογείου

Βερολίνο /
Αγία Πετρούπολη /
Θεσσαλονίκη / Νάπολη

01.07.2021
11.09.2022

Giovanni Chessa

Περιφερειακός
Σύμβουλος Τουρισμού,
Βιοτεχνίας
και Εμπορίου
Αυτόνομη Περιφέρεια
Σαρδηνίας

Εδώ και πολλά χρόνια έχουμε μια πεποίθηση. Κάθε φορά που εξετάζουμε την περιοχή μας, την ιστορία και τον πολιτισμό της, τα μουσεία και τους αρχαιολογικούς της χώρους, η πεποίθηση αυτή ενισχύεται και επιβεβαιώνεται.

Η Σαρδηνία είναι η καρδιά του Μεσογειακού πολιτισμού. Και είναι με έναν τρόπο όχι στατικό ή απομονωμένο ή λόγω μόνον του μεγέθους της.

Η Σαρδηνία αποτελεί σημείο αναφοράς στη μεγάλη θάλασσα που βρέχει τις ακτές της Ευρώπης, της Αφρικής και της Ασίας. Είναι επίσης ένας τόπος επαφών που συνδέουν την Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη με την Ανατολή. Και αυτή η επίγνωση δεν είναι μόνον παλιά, δεν αποτελεί μια ξεχασμένη ιστορία που απασχολεί αποκλειστικά τη σκέψη και την έρευνα των ειδικών.

Ο συγκεκριμένος τρόπος θεώρησης της Σαρδηνίας είναι βαθιά ριζωμένος στον τρόπο που ο καθένας από εμάς αντιλαμβάνεται τη ζωή του προσβλέποντας σε ένα μέλλον δυναμικό, όπου ο λαός μας αναζητά ένα νέο όραμα ανάπτυξης.

Για αυτόν ακριβώς τον λόγο αποφασίσαμε να οργανώσουμε τη συγκεκριμένη έκθεση. Και γι' αυτό επίσης θέλαμε η έκθεση να ταξιδέψει σε τόπους που είναι σημαντικοί και ιδιαίτεροι για εμάς. Στο Βερολίνο, στην πρωτεύουσα μιας χώρας που οι κάτοικοί της αγαπούν και επισκέπτονται την Ιταλία και που πάντοτε αποτελούσε πηγή υψηλής ποιότητας τουρισμού. Στην Αγία Πετρούπολη, μια σημαντική πόλη της νέας Ρωσίας, που συνιστά τόπο ανταλλαγών με την Ευρώπη και πατρίδα του μεγαλύτερου μουσείου στον κόσμο, του Ερμιτάζ, με το οποίο συνεργαζόμαστε εδώ και αρκετό καιρό. Στη Θεσσαλονίκη, που μας φέρνει στην Ελλάδα, στη γη ενός αρχαίου πολιτισμού, γενέτειρα της σκέψης, του πολιτισμού και του αθλητισμού. Και τέλος στη Νάπολη με το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της, ίσως το μεγαλύτερο αρχαιολογικό μουσείο της Ευρώπης, το οποίο γνωρίζει καλά τη σημασία και την αξία του πολιτισμού του νησιού μας.

Νοιαζόμαστε για την εικόνα της Σαρδηνίας και την πρόσληψή της από το κοινό, και επιθυμούμε να διαδραματίσουμε έναν ενεργό ρόλο στον τρόπο που οι άνθρωποι μάς ερμηνεύουν και μάς καθορίζουν.

Αυτή η εικόνα είναι καίριας σημασίας για τον τουρισμό που στρέφεται στην πληροφόρηση και την αναζήτηση, που επιζητά την κατανόηση και την ανακάλυψη. Αυτό το είδος τουρισμού είναι που επιθυμούμε να προσελκύσουμε και να ενδυναμώσουμε μετά τα δυο χρόνια της πανδημίας του Covid-19.

Είναι τιμή μας που είμαστε χορηγοί ενός από τα πρώτα πολιτιστικά γεγονότα που διοργανώνονται στο εξωτερικό από την Ιταλία, που μοιραζόμαστε τον πολιτισμό μας και τις υλικές μαρτυρίες του.

Είμαστε περήφανοι για το σημαντικό αυτό κατόρθωμα, για τούτη την έκθεση, που μας επιτρέπει να συμμετέχουμε σε έναν γόνιμο διάλογο με το βλέμμα στραμμένο στο μέλλον.

Εκφράζουμε τις ευχαριστίες μας στα μουσεία που θα μας φιλοξενήσουν, στους ανθρώπους που εργάστηκαν για την έκθεση αυτή, στους συνεργάτες μας και σε όλους όσους πίστεψαν σε εμάς.

Πρόκειται για μια σημαντική διοργάνωση που επιθυμούμε να υλοποιήσουμε από κοινού με τους νέους μας φίλους.

UNIONE EUROPEA
Fondo europeo di sviluppo regionale

REPUBBLICA ITALIANA

REGIONE AUTONOMA DE SARDIGNA
REGIONI AUTONOMA DELLA SARDEGNA

SARDEGNA

ΣΑΡΔΗΝΙΑ ΜΕΓΑΛΙΘΙΚΟ ΝΗΣΙ

Από τα μενχίρ στα νουράγκι: ιστορίες από λίθο στην καρδιά της Μεσογείου

Βερολίνο /
Αγία Πετρούπολη /
Θεσσαλονίκη / Νάπολη

01.07.2021
11.09.2022

Francesca Lissia

Διαχειριστική Αρχή ROP
Σαρδηνία
ΕΤΠΑ 2014/2020

Η έκθεση Σαρδηνία Μεγαλιθικό Νησί, η οποία το προσεχές διάστημα και μέχρι τον Σεπτέμβριο του 2022 θα φιλοξενηθεί σε τέσσερις από τις πιο σημαντικές και συναρπαστικές ευρωπαϊκές πόλεις, σηματοδοτεί την επαναφορά της Σαρδηνίας και της τεράστιας αρχαιολογικής κληρονομιάς της, μιας εκ των πλουσιότερων αναλογικά με το μέγεθος και τον πληθυσμό του νησιού, στο διεθνές προσκήνιο του πολιτισμού.

Με χαρά αναφέρω ότι η υλοποίηση της έκθεσης κατέστη δυνατή χάρη στις επιχορηγήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και συγκεκριμένα του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης, που επέτρεψαν στην Αυτόνομη Περιφέρεια της Σαρδηνίας να συνεισφέρει στις πολιτιστικές πρωτοβουλίες της Ιταλίας στο εξωτερικό σε μια περίοδο ανάκαμψης, επαναφοράς και μεγάλου ενθουσιασμού.

Μεταξύ των τομέων που η Ευρώπη σκοπεύει να υποστηρίξει τα επόμενα χρόνια με τα προγράμματά της, ο πολιτισμός κατέχει χωρίς αμφιβολία βασικό στρατηγικό κεφάλαιο στην ανάπτυξη μιας περιοχής, η οποία ανέκαθεν διαδραμάτιζε έναν κεντρικό ρόλο στη Μεσόγειο. Η έκθεση για τον Νουραγκικό πολιτισμό αναδεικνύει τον αρχαίο αλλά ταυτόχρονα και τον σύγχρονο χαρακτήρα του νησιού: ένα σταυροδρόμι ανθρώπων και αγαθών από τους προϊστορικούς ακόμα χρόνους, ένας τόπος εμπορίου αλλά και ένα σημείο συνάντησης διαφορετικών πολιτισμών.

Η υποβλητική αυτή έκθεση θα καθηλώσει τους επισκέπτες της καθώς, όπως πολλοί ιστορικοί έχουν επισημάνει, επιτεύγματα που είναι δυνατό να θαυμάσει κανείς και σε άλλα σημεία του κόσμου, εδώ στη Σαρδηνία έλαβαν χώρα πολύ νωρίτερα κληροδοτώντας στον τόπο αυτό μοναδικά μνημεία από αρχαιολογική σκοπιά.

Η Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης ορίζει ότι ο ρόλος της στον τομέα της πολιτιστικής πολιτικής της συνίσταται στο να υποστηρίξει και ενισχύει τα κράτη-μέλη, τα οποία έχουν άμεση ευθύνη στον συγκεκριμένο τομέα. Σε αυτό το πλαίσιο και όπως προβλέπεται από το νέο πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο για το διάστημα 2021-2027, μέρος των ευρωπαϊκών πόρων μπορεί να διατεθεί από τις Περιφέρειες για την προώθηση τόσο τοπικών πρωτοβουλιών (στις οποίες περιλαμβάνονται οι αποκαταστάσεις και αναστηλώσεις μνημείων και έργων της αρχαιολογικής κληρονομιάς) όσο και μεγάλης κλίμακας διεθνών δράσεων.

Μια έκθεση εξ ολοκλήρου αφιερωμένη στον Νουραγκικό πολιτισμό και στην προϊστορία της Σαρδηνίας, που έχει αποσπάσει το Μετάλλιο του Προέδρου της Ιταλικής Δημοκρατίας και τελεί υπό την αιγίδα του Υπουργείου Εξωτερικών και Διεθνούς Συνεργασίας και του Υπουργείου Πολιτισμού, αποτελεί ένα λαμπρό παράδειγμα της πολιτικής στήριξης που προάγει η Ευρωπαϊκή Ένωση.

UNIONE EUROPEA
Fondo europeo di sviluppo regionale

REPUBBLICA ITALIANA

REGIONE AUTONOMA DE SARDIGNA
REGIONI AUTONOMA DELLA SARDEGNA

SARDEGNA

ΣΑΡΔΗΝΙΑ ΜΕΓΑΛΙΘΙΚΟ ΝΗΣΙ

Από τα μενχίρ στα νουραγκί: ιστορίες από λίθο στην καρδιά της Μεσογείου

Βερολίνο /
Αγία Πετρούπολη /
Θεσσαλονίκη / Νάπολη

01.07.2021
11.09.2022

Η διατήρηση και η προστασία του Νουραγκικού πολιτισμού στη Σαρδηνία σήμερα

Bruno Billeci

Διευθυντής της
Περιφερειακής
Διεύθυνσης Μουσείων
της Σαρδηνίας

Κάθε περιγραφή των αρχαίων μνημείων της Σαρδηνίας προκαλεί θαυμασμό, καθώς αυτά προέρχονται από ένα μακρινό, αποκρυσταλλωμένο παρελθόν, που ουσιαστικά διακόπηκε από τις εξελίξεις που ακολούθησαν.

Για τα κατάλοιπα του παρελθόντος ο Τάκιτος έλεγε εν συντομία: "omnia [...] quae nunc vetustissima creduntur, nova fuere", δηλαδή «κάθε τι που σήμερα το θεωρούμε αρχαίο, κάποτε ήταν νέο». Ωστόσο, η άποψη αυτή δεν είναι εμφανής στα κείμενα των αρχαίων ιστορικών και περιηγητών, που κατά τον 19ο και 20ό αιώνα περιέγραφαν τα αρχαιολογικά μνημεία του νησιού. Ένας από τους πρώτους περιηγητές υπήρξε ο Giovanni Spano, σημαντικός εκπρόσωπος του πολιτισμού της Σαρδηνίας σε μια περίοδο, κατά την οποία ξεκινάει το ενδιαφέρον για την αρχαία τοπική ιστορία.

Το δέος αυτό διατηρείται ανέπαφο και εκδηλώνεται κάθε φορά που αντικρύζουμε τα προϊστορικά και νουραγκικά αρχιτεκτονήματα και τέχνεργα, τα οποία συνιστούν σημεία αναφοράς στο πολιτισμικό τοπίο της Σαρδηνίας, το τόσο γεμάτο διαστρωματώσεις και μαρτυρίες.

Οι ενέργειες του ιταλικού κράτους για την ανακάλυψη και προστασία αυτών των πολιτιστικών αγαθών έχει οδηγήσει στη δημιουργία συλλογών και εκθέσεων, οι οποίες, προς το παρόν και μετά από διαδοχικές αναθεωρήσεις υπουργικών αποφάσεων, φυλάσσονται στα μουσεία της Περιφερειακής Διεύθυνσης Μουσείων της Σαρδηνίας και στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο του Κάλιαρι. Χωρίς αμφιβολία, ωστόσο, ένα σύγχρονο όραμα για τον πολιτισμό πρέπει να συμπεριλαμβάνει την προώθησή του και τη διασύνδεσή του με την περιοχή. Η παρούσα πρωτοβουλία, που ανήκει από κοινού στο Υπουργείο Πολιτισμού, στην Αυτόνομη Περιφέρεια της Σαρδηνίας και υψηλού κύρους μουσεία, όπως αυτά του Βερολίνου, της Αγίας Πετρούπολης, της Θεσσαλονίκης και της Νάπολης, έχει ως στόχο όχι μόνο να γεφυρώσει διαφορετικούς πολιτισμούς αναζητώντας ομοιότητες και συνδέσεις, αλλά και να διευρύνει την αντίληψη μας για αυτή την ιστορική περίοδο και, συγκεκριμένα, για τον Νουραγκικό πολιτισμό, ο οποίος παραμένει ακόμα και σήμερα ελάχιστα γνωστός σε σχέση με άλλους πολιτισμούς της Μεσογείου.

Η γνώση και η αξιοποίηση σήμερα του Νουραγκικού πολιτισμού είναι αναγκαίες προϋποθέσεις για τη διατήρηση και την προστασία αυτής της τεράστιας αλλά και ταυτόχρονα εύθραυστης κληρονομιάς που συχνά μένει παραμελημένη και δυσπρόσιτη για το κοινό. Η καθοριστική σημασία αυτής της κληρονομιάς για την ταυτότητά της Σαρδηνίας επισημαίνεται διαρκώς, αλλά σπάνια γίνεται καθημερινή πρακτική.

Ως εκ τούτου, βλέπουμε με μεγάλη αισιοδοξία πολιτιστικά προγράμματα όπως αυτό, τα οποία εγείροντας το ενδιαφέρον του κοινού μπορούν να συμβάλουν αισθητά στην προστασία αυτής της κληρονομιάς.

UNIONE EUROPEA
Fondo europeo di sviluppo regionale

REPUBBLICA ITALIANA

REGIONE AUTONOMA DE SARDIGNA
REGIONI AUTONOMA DELLA SARDEGNA

SARDEGNA

ΣΑΡΔΗΝΙΑ ΜΕΓΑΛΙΘΙΚΟ ΝΗΣΙ

Από τα μενχίρ στα νουράγκι: ιστορίες από λίθο στην καρδιά της Μεσογείου

Βερολίνο /
Αγία Πετρούπολη /
Θεσσαλονίκη / Νάπολη

01.07.2021
11.09.2022

Francesco Muscolino

Υπουργείο Πολιτισμού
Διευθυντής του Εθνικού
Αρχαιολογικού Μουσείου
Κάλιαρι
Αναπληρωτής
Διευθυντής της
Περιφερειακής
Διεύθυνσης Μουσείων
της Σαρδηνίας

Το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο του Κάλιαρι έγινε ανεξάρτητος φορέας με το πρωθυπουργικό διάταγμα αρ. 169 της 2ας Δεκεμβρίου 2019 και ξεκίνησε ουσιαστικά τη δράση του τον Νοέμβριο του 2020, λαμβάνοντας ως «κληρονομιά» την ευθύνη υλοποίησης κάποιων έργων που είχαν ήδη ξεκινήσει από την Περιφερειακή Διεύθυνση Μουσείων Σαρδηνίας, στην οποία υπαγόταν πριν την ανεξαρτητοποίησή του.

Μεταξύ αυτών των έργων ξεχωρίζει για τη σπουδαιότητά της η περιοδεύουσα έκθεση, που προωθείται από την Αυτόνομη Περιφέρεια της Σαρδηνίας, και η οποία παρά τις ευνόητες καθυστερήσεις λόγω της πανδημίας, τελικά υλοποιείται με τη δημοσίευση αυτού του τόμου και την έναρξη της παρουσίασής της με πρώτο σταθμό το Βερολίνο. Μετά το Βερολίνο, η έκθεση Σαρδηνία Μεγαλιθικό Νησί θα φιλοξενηθεί στην Αγία Πετρούπολη, τη Θεσσαλονίκη και τη Νάπολη. Το ταξίδι αυτό αποτελεί για το «νέο» Μουσείο του Κάλιαρι μια εξαιρετική ευκαιρία να συνάψει, και, σε κάποιες περιπτώσεις, να ενδυναμώσει και να συνεχίσει τις συνεργασίες του με άλλα σημαντικά μουσεία, προσβλέποντας παράλληλα σε μελλοντικές κοινές εκθέσεις και ερευνητικές πρωτοβουλίες.

Σε μια χρονιά που ελπίζουμε ότι θα σημάνει την αρχή της σταδιακής εξόδου από την πανδημική κρίση, μια πολιτιστική πρωτοβουλία όπως η συγκεκριμένη, σύνθετη και υψηλού επιπέδου, που υλοποιείται με την υποστήριξη και άλλων φορέων, μπορεί να συνεισφέρει τα μέγιστα στην προσπάθεια ανάκαμψης, συστήνοντας στο ευρύ κοινό την εντυπωσιακή αρχαιολογική κληρονομία της Σαρδηνίας, ακόμα και τις λιγότερο γνωστές όψεις της.

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι το Μουσείο του Κάλιαρι έχει συνεισφέρει στην έκθεση όχι μόνον με τον δανεισμό εκατοντάδων εκθεμάτων, αλλά και με την προετοιμασία και τον συντονισμό της επιστημονικής επιμέλειας του καταλόγου και της έκθεσης, όπως επίσης και με την διεκπεραίωση των απαραίτητων διοικητικών διαδικασιών και των ευαίσθητων εργασιών συντήρησης, και όλα αυτά χάρη στην αφοσίωση των υπαλλήλων του και στη συνεργασία με την Περιφερειακή Διεύθυνση Μουσείων. Το Μουσείο του Κάλιαρι είναι επομένως από κάθε άποψη ένας χώρος έρευνας, που προωθεί με τρόπο άμεσο και ανεξάρτητο τη μελέτη και τη γνώση.

Το πλήθος, η μορφολογική ποικιλία και οι διάφορες πηγές προέλευσης των επιλεγμένων εκθεμάτων αντικατοπτρίζουν τον πλούτο των συλλογών του Μουσείου του Κάλιαρι, το οποίο από την ίδρυσή του, δυο αιώνες πριν, αποτελεί μια «επιτομή» της αρχαιολογίας της Σαρδηνίας. Σήμερα, βασικό μέλημα του μουσείου είναι η εδραίωση και, μερικές φορές, η ενδυνάμωση των δεσμών με τους τόπους προέλευσης των ευρημάτων, μέσα από μια προοπτική δημιουργίας δικτύων και διαμοιρασμού, που να αποβλέπει επίσης σε μια καλύτερη γνώση των μουσείων και των αρχαιολογικών χώρων όλου του νησιού.

UNIONE EUROPEA
Fondo europeo di sviluppo regionale

REPUBBLICA ITALIANA

REGIONE AUTONOMA DE SARDIGNA
REGIONI AUTONOMA DELLA SARDEGNA

SARDEGNA

ΣΑΡΔΗΝΙΑ ΜΕΓΑΛΙΘΙΚΟ ΝΗΣΙ

Από τα μενχίρ στα νουράγκι: ιστορίες από λίθο στην καρδιά της Μεσογείου

Βερολίνο /
Αγία Πετρούπολη /
Θεσσαλονίκη / Νάπολη

01.07.2021
11.09.2022

Matthias Wemhoff

Διευθυντής του
Μουσείου Προϊστορίας
και Πρωτο-ιστορίας και
Επικεφαλής Αρχαιολόγος
του Ομόσπονδου
Κρατιδίου του Βερολίνου

Η έκθεση Σαρδηνία Μεγαλιθικό Νησί σηματοδοτεί ένα ακόμη σημαντικό στάδιο στη συνεργασία μεταξύ του Μουσείου Προϊστορίας και Πρωτο-ιστορίας (Museum für Vor- und Frühgeschichte), των Κρατικών Μουσείων του Βερολίνου (Staatliche Museen zu Berlin) και των μουσείων της Αυτόνομης Περιφέρειας της Σαρδηνίας. Η συνεργασία αυτή ξεκίνησε με την έκθεση «Πολιτισμοί και Μεσόγειος», η οποία παρουσιάστηκε σε ένα ευρύ κοινό από τον Φεβρουάριο έως τον Ιούνιο του 2019 στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και στο Palazzo di Città του Κάλιαρι. Σε αυτό το έργο, που υλοποιήθηκε με την υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Αυτόνομης Περιφέρειας της Σαρδηνίας, το μουσείο μας όχι μόνο συμμετείχε με τον δανεισμό έργων, μαζί με άλλα διεθνώς αναγνωρισμένα μουσεία, αλλά επίσης διέθεσε τον έναν από τους δυο επιμελητές της έκθεσης, τον Manfred Nawroth, τον οποίον θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς για τη μεγάλη αφοσίωση που επίσης επέδειξε κατά την πραγματοποίηση της έκθεσης στο Βερολίνο.

Η μεγάλη επιτυχία της έκθεσης εκείνης στο κοινό και η θετική ανταπόκριση του τύπου και των μέσων μαζικής ενημέρωσης αποτέλεσαν εκέγγυα για την υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε μια νέα έκθεση που στόχο έχει να μεταφέρει την αρχαιολογία και τον συναρπαστικό πολιτισμό της Σαρδηνίας σε διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις. Είμαστε ιδιαίτερα ικανοποιημένοι που το Μουσείο Προϊστορίας και Πρωτο-ιστορίας του Βερολίνου, όχι μόνο συμμετέχει σε αυτή την έκθεση, αλλά είναι επιπλέον και το πρώτο μουσείο που θα την φιλοξενήσει. Η αλήθεια είναι ότι το μουσείο μας συνδέεται με τη Σαρδηνία εδώ και δεκαετίες. Μια αξέχαστη στιγμή ήταν η έκθεση «Τέχνη και Πολιτισμός της Σαρδηνίας από τη Νεολιθική μέχρι το τέλος της Νουραγκικής περιόδου» (Kunst und Kultur Sardiniens vom Neolithikum bis zum Ende der Nuraghenzeit), στην οποία είχαν εκτεθεί 300 περίπου δάνεια, μερικά από τα οποία προέρχονταν από τα μουσεία του Κάλιαρι και του Σάσαρι, και είχε παρουσιαστεί στο Μουσείο Προϊστορίας και Πρωτο-ιστορίας του Βερολίνου το 1980. Με αφορμή την έκθεση είχε δημοσιευτεί ένας πλούσιος εικονογραφημένος κατάλογος.

Περισσότερο από 40 χρόνια μετά, επανεξετάζουμε με μια ανανεωμένη ματιά το ιδιαίτερο αυτό πολιτισμικό τοπίο. Πολλά έχουν αλλάξει έκτοτε, ιδίως στο Βερολίνο. Για παράδειγμα, το 1980 η έκθεση είχε φιλοξενηθεί στο Μουσείο του Charlottenburg. Σήμερα, όμως, το Μουσείο Προϊστορίας και Πρωτο-ιστορίας προσκαλεί το κοινό να επισκεφθεί το Neues Museum, στην καρδιά του Museumsinsel του Βερολίνου, κηρυγμένο μνημείο παγκόσμιας κληρονομιάς της UNESCO. Για να εκφράσουμε εμπράκτως την εκτίμησή μας για το εγχείρημα, διαθέσαμε για την εν λόγω έκθεση μερικές από τις πιο ωραίες και ιστορικές μας αίθουσες, στις οποίες ως συνήθως εκθέτουμε σημαντικά ευρήματα, όπως η συλλογή του Heinrich Schliemann με αντικείμενα από την αρχαία Τροία. Στο Neues Museum σκοπεύουμε το καλοκαίρι του 2021 να συστήσουμε τον πολιτισμό της Σαρδηνίας όχι μόνο στους κατοίκους του Βερολίνου, αλλά ευελπιστούμε, εφόσον το επιτρέψει η πανδημία, να τον παρουσιάσουμε ξανά επίσης και σε ένα διεθνές κοινό.

Εύχομαι η έκθεση να στεφθεί από επιτυχία στο Βερολίνο αλλά και στους επόμενους σταθμούς, στο Κρατικό Μουσείο Ερμιτάζ της Αγίας Πετρούπολης, στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, και στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Νάπολης.

Το γεγονός ότι η έκθεση θα φιλοξενηθεί σε τέσσερις ευρωπαϊκές χώρες σε διάστημα ενός έτους οφείλεται στην Περιφερειακή Διεύθυνση Μουσείων της Σαρδηνίας, καθώς επίσης στα μουσεία που δάνεισαν εκθέματα: το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο "Giorgio Asproni" του Nuoro, το Εθνικό Αρχαιολογικό και Εθνογραφικό Μουσείο "Giovanni Antonio Sanna" του

UNIONE EUROPEA
Fondo europeo di sviluppo regionale

REPUBBLICA ITALIANA

REGIONE AUTONOMA DE SARDIGNA
REGIONI AUTONOMA DELLA SARDEGNA

SARDEGNA

Σάσσαρι και το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο του Κάλιαρι. Οι ευχαριστίες μας απευθύνονται επίσης σε όλους τους επιμελητές και τις επιμελήτριες των παραπάνω μουσείων της Σαρδηνίας, που όχι μόνον ανέλαβαν την προετοιμασία της έκθεσης σε επιστημονικό και σχεδιαστικό επίπεδο, αλλά επίσης υποστήριξαν τον αρχιτέκτονα Jari Franceschetto στον μουσειογραφικό σχεδιασμό της. Την οργάνωση και τον συντονισμό πραγματοποίησε η ομάδα του Villaggio Globale International. Η υλοποίηση της έκθεσης δεν θα ήταν εφικτή δίχως τη γενναιόδωρη οικονομική στήριξη της Αυτόνομης Περιφέρειας Σαρδηνίας και των πόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η σπουδαιότητα αυτής της έκθεσης συνάγεται επίσης από το γεγονός ότι τα Υπουργεία Εξωτερικών και Πολιτισμού της Ιταλίας την έθεσαν υπό την αιγίδα τους και την υποστήριξαν σε όλες τις εμπλεκόμενες χώρες μέσω των προξενείων και των πολιτισμικών φορέων τους.

Είμαι πεπεισμένος ότι η έκθεση στο Βερολίνο θα τύχει μεγάλης εκτίμησης και θα προάγει το ενδιαφέρον του κοινού για την ιστορία και τον πολιτισμό της Σαρδηνίας.

ΣΑΡΔΗΝΙΑ ΜΕΓΑΛΙΘΙΚΟ ΝΗΣΙ

Από τα μενίρ στα νουράγκι: ιστορίες από λίθο στην καρδιά της Μεσογείου

Βερολίνο /
Αγία Πετρούπολη /
Θεσσαλονίκη / Νάπολη

01.07.2021
11.09.2022

Η λιτή χάρη των νουράγκι

Mikhail Piotrovsky

Γενικός Διευθυντής
του Κρατικού Μουσείου
Ερμιτάζ της Αγίας
Πετρούπολης

Η Μεσόγειος Θάλασσα με τα νησιά της και το εκτεταμένο δίκτυο θαλάσσιων οδών φαίνεται ότι έχει μελετηθεί και περιγραφεί εκτενώς. Παρόλα αυτά, σήμερα, τόσο στα διάσημα όσο και στα ξεχασμένα νησιά της, η φαντασία των επισκεπτών και των μελετητών εξαίπτεται από μνημεία ελάχιστα γνωστά ή εντελώς άγνωστα, γεμάτα κρυφή γοητεία και μυστήριο. Η Σαρδηνία είναι ένας τόπος που ξυπνά μνήμες, ένας τόπος μαγικός που εμπνέει αναρίθμητες θεωρίες για τη φύση και την καταγωγή των αρχαίων πολιτισμών της, για τη μοίρα των «Λαών της Θάλασσας». Προκαλεί μερικές φορές ίσως έκπληξη το γεγονός ότι δεν αναφέρονται όλα τα σχολικά εγχειρίδια στα θαύματα της Εποχής του Χαλκού στη Μεσόγειο: οι γιγάντιοι τάφοι από πέτρα, τα τεράστια αγάλματα πολεμιστών σε στάση μάχης και οι απίστευτοι μνημειώδεις πύργοι, γνωστοί ως νουράγκι, που αποτελούν τον πρόδρομο των μεσαιωνικών κάστρων. Ας μην κάνουμε επίσης λόγο για τα κομψά, μπρούντζινα αγαλματίδια, που πιθανώς εμπνέονται από θεότητες και αναπαριστούν πολεμιστές με ασπίδες, τοξότες, γυναίκες με παιδιά, κερασφόρα ζώα, και τις πρόχους με τα ιδιόμορφα σχήματα. Πίσω από όλα αυτά βρίσκεται ένας κόσμος ενιαίος αλλά ταυτόχρονα ποικιλόμορφος, με στοιχειώδη απλότητα αλλά και σύνθετες μορφές επικοινωνίας με μυστηριακές δυνάμεις.

Ο πολιτισμός του μεγαλιθισμού και των μπρούντζινων ειδωλίων συγκεράζει πολλούς κόσμους που συνδέονται με τη Μεσόγειο. Επίσης, προοιωνίζει και προαναγγέλει την κλασική αρχαιότητα, κατά την οποία τελειοποιήθηκε, μολονότι με διαφορετικό τρόπο, η κατεργασία του λίθου και του μπρούντζου.

Η λιτή χάρη του Νουραγκικού πολιτισμού, η οποία πρόσφατα ήρθε για ακόμη μια φορά στο προσκήνιο με την ανακάλυψη και συντήρηση μνημειακών αγαλμάτων (ένα εκ των οποίων θα εκτεθεί στο μουσείο μας), έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης και θέμα μιας συναρπαστικής έκθεσης που πραγματοποιήθηκε χάρη στις προσπάθειες ειδικών επιστημόνων και διευθυντών μουσείων από την Ιταλία, τη Γερμανία, την Ελλάδα και τη Ρωσία. Αυτή η έκθεση, κατά κάποιον τρόπο, αποτελεί συνέχεια του γνωστού προγράμματος «Ευρώπη δίχως Σύνορα», διευρύνοντας την κατανόηση του περιεχομένου και των ορίων εννοιών, όπως «Ευρώπη» και «Μεσόγειος», στους αρχαίους χρόνους. Με χαρά υπενθυμίζω ότι η Ρωσία έχει τη δική της εθνική παράδοση στη μελέτη της αρχαίας ιστορίας της Σαρδηνίας, η οποία, με αφορμή τη νέα αυτή έκθεση, θα αποκτήσει νέα δυναμική ανάπτυξης. Είμαι βέβαιος ότι οι μεγαλιθικοί πύργοι και τα μπρούντζινα αγαλματίδια θα μας θυμίσουν για μια ακόμη φορά την εξωτική αρχαιολογία της Μαύρης Θάλασσας και του Καυκάσου.

Ο κόσμος μας είναι τόσο ίδιος όσο και διαφορετικός.

UNIONE EUROPEA
Fondo europeo di sviluppo regionale

REPUBBLICA ITALIANA

REGIONE AUTONOMA DE SARDIGNA
REGIONI AUTONOMA DELLA SARDEGNA

POR FESR
SARDEGNA 2014-2020

SARDEGNA

ΣΑΡΔΗΝΙΑ ΜΕΓΑΛΙΘΙΚΟ ΝΗΣΙ

Από τα μενχίρ στα νουράγκι: ιστορίες από λίθο στην καρδιά της Μεσογείου

Βερολίνο /
Αγία Πετρούπολη /
Θεσσαλονίκη / Νάπολη

01.07.2021
11.09.2022

Αγγελική Κουκουβού

Αναπληρώτρια
Διευθύντρια
Αρχαιολογικού Μουσείου
Θεσσαλονίκης

Χαιρετίζουμε με ιδιαίτερη χαρά και ικανοποίηση μια μεγάλη εκθεσιακή διοργάνωση που ανανεώνει την εδώ και χρόνια δημιουργική συνέργεια του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης με την Αυτόνομη Περιφέρεια και τα αρχαιολογικά μουσεία της Σαρδηνίας.

Η έκθεση Σαρδηνία Μεγαλιθικό Νησί φέρνει σε επαφή το διεθνές κοινό με έναν, σχετικά άγνωστο, αρχαίο πολιτισμό με ιδιαίζουσα ταυτότητα και μοναδική γοητεία.

Το ταξίδι της έκθεσης σε τέσσερα εξέχοντα μουσεία δίνει την ευκαιρία της συνάντησης των συλλογών τους και αναδεικνύει τις εκλεκτικές συγγένειες των αρχαίων πολιτισμών που κάποτε διασταυρώνονταν στα λιμάνια της Μεσογείου, της μεγάλης αυτής θάλασσας της επικοινωνίας και της συνεκτικότητας.

Με μια επιλογή από τα αντιπροσωπευτικότερα αντικείμενα των πιο σημαντικών μουσειακών συλλογών της Σαρδηνίας, η έκθεση αυτή προσφέρει μια ανεπανάληπτη εμπειρία του αρχαίου πολιτισμού της.

Εκ μέρους του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, εκφράζω τις πιο θερμές ευχαριστίες στο Υπουργείο Πολιτισμού της Ιταλίας, στην Αυτόνομη Περιφέρεια της Σαρδηνίας και στα μουσεία της, που μας εμπιστεύθηκαν τους ανεκτίμητους θησαυρούς τους.

Τα ήδη φημισμένα αριστουργήματα αλλά και τα πιο πρόσφατα ευρήματα της περιοχής αναδεικνύονται έξοχα μέσα από μια παρουσίαση που προβάλλει το ευρύτερο αρχαιολογικό πλαίσιο. Ένα μεγάλο ευχαριστώ σε όλους τους φορείς που συνέβαλαν στην υλοποίηση αυτής της διοργάνωσης, τη Villaggio Globale International, αλλά και όλους τους συντελεστές, σε οργανωτικό και επιστημονικό επίπεδο, συνοδοιπόρους σε αυτό το περιπετειώδες ταξίδι.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες απευθύνονται προς το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού της Ελλάδας και την ομάδα του Αρχαιολογικού Μουσείου της Θεσσαλονίκης. Αυτή η έκθεση-ορόσημο μάς ενέπνευσε να εργαστούμε όλοι εντατικά για την επιτυχή υλοποίηση της. Αξίζουν σε όλους θερμά συγχαρητήρια.

Τέλος, ειλικρινείς ευχαριστίες οφείλονται στην Πρεσβεία της Ιταλίας στην Ελλάδα και στο Ιταλικό Μορφωτικό Ινστιτούτο Αθηνών για την υποστήριξη και τη συνεργασία.

Νιώθουμε πραγματικό ενθουσιασμό που το μουσείο μας επιλέχθηκε για τη φιλοξενία της μοναδικής αυτής έκθεσης στην Ελλάδα. Ελπίζουμε ότι το μαγικό σύμπαν της Σαρδηνίας και η μεσογειακή αύρα της θα αιχμαλωτίσουν τις καρδιές μας και θα εμπνεύσουν πολλά περισσότερα απολαυστικά ταξίδια.

UNIONE EUROPEA
Fondo europeo di sviluppo regionale

REPUBBLICA ITALIANA

REGIONE AUTONOMA DE SARDEGNA
REGIONI AUTONOMA DELLA SARDEGNA

SARDEGNA

ΣΑΡΔΗΝΙΑ ΜΕΓΑΛΙΘΙΚΟ ΝΗΣΙ

Από τα μενχίρ στα νουράγκι: ιστορίες από λίθο στην καρδιά της Μεσογείου

Βερολίνο /
Αγία Πετρούπολη /
Θεσσαλονίκη / Νάπολη

01.07.2021
11.09.2022

Paolo Giulierini

Διευθυντής του Εθνικού
Αρχαιολογικού Μουσείου
της Νάπολης

Όλοι είμαστε αρκετά εξοικειωμένοι με το κλασικό σύστημα υποδιαίρεσης της ιστορίας της Σαρδηνίας: η προ-νουραγκική περίοδος, η φάση των νουράγκι και «των τάφων των γιγάντων», η περίοδος των εκπλεπυσμένων νουραγκικών μπρούντζινων αγαλματιδίων, που αποτελεί ίσως την πιο αντιπροσωπευτική έκφραση του έθνους των Σαρδηνίων, η ακόλουθη άφιξη των Φοινίκων και των Καρχηδονίων που καθιέρωσαν το μοντέλο των αστικών κέντρων στο νησί, ο εκρωμαϊσμός εντέλει του πληθυσμού υπό το τίμημα βίαιων επεισοδίων από τους Ρωμαίους, οι οποίοι, ωστόσο, είχαν περιορισμένο έλεγχο του πληθυσμού στην ενδοχώρα του νησιού. Ύστερα από μια σειρά έγκριτων μελετών και μια υπέροχη έκθεση με τίτλο «Πολιτισμοί και Μεσόγειος», στην οποία συμμετείχε και το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Νάπολης, έχει επίσης αποσαφηνιστεί ο κεντρικός ρόλος που διαδραμάτισε η Σαρδηνία για όλους εκείνους τους ανθρώπους που ήδη από την Εποχή του Χαλκού είχαν αναπτύξει εμπορικούς δρόμους και λιμάνια-σταθμούς από την Ανατολή ως τη Δύση. Επρόκειτο για εμπόρους από τη Μυκηναϊκή Ελλάδα, τη Φοινίκη, την Κύπρο και αργότερα την Καρχηδόνα ή την Ετρουρία, που αναζητούσαν κυρίως μέταλλα.

Ίσως είναι λιγότερο σαφές στο ευρύ κοινό το πώς οι άνθρωποι της Σαρδηνίας, με την πάροδο των χιλιετιών, αναπλάθονταν διαρκώς αφομοιώνοντας τους νεοφερμένους και υιοθετώντας, άλλοτε ενεργά με τη θέλησή τους και άλλοτε μετά από πίεση, νέες πολιτιστικές τάσεις.

Η θεωρία που ανέπτυξε μάλιστα ο Massimo Pallottino για τη διαμόρφωση του Ετρουσκικού φύλου ως μια εναλλακτική σε σχέση με τα αυστηρά κριτήρια περί ενιαίας προέλευσης από μια αποκλειστικά περιοχή, θα μπορούσε πολύ εύκολα να επεκταθεί όχι μόνον στους Σαρδήνιους, αλλά, ουσιαστικά, και σε όλους τους λαούς της αρχαίας Ιταλίας.

Ένα παράδειγμα είναι η Καμπανία, η οποία, έπειτα από τις σποραδικές επιδρομές των Μυκηναίων κατά την Εποχή του Χαλκού που εγκαινιάζουν τις πρώτες επαφές με τους ντόπιους πληθυσμούς, βλέπει από τον 9ο αιώνα π.Χ. και μετά, μια πρωτοφανή εισροή Ελλήνων κατά μήκος των ακτών, αλλά και Ετρούσκων, Καμπανών και άλλων ιταλικών φύλων σε πολλά κέντρα της ενδοχώρας της.

Επί της ουσίας το ίδιο το γεωγραφικό πλαίσιο, το οποίο με τα ποτάμια, τις πηγές, τους φυσικούς πόρους εν γένει και τους γεωλογικούς σχηματισμούς του διαμόρφωσε κάποια βασικά χαρακτηριστικά των οικισμών, εν μέρει άλλαξε και μετασχηματίστηκε από τους αμέτρητους ανθρώπους, άνδρες και γυναίκες, οι οποίοι συναντήθηκαν, διασταυρώθηκαν και μερικές φορές συγκρούστηκαν μεταξύ τους και οι οποίοι τελικά αποτέλεσαν τις εθνικές εκείνες ομάδες που, παρότι εξαναγκάστηκαν σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας να μιλούν τη γλώσσα των νέων ηγεμόνων τους, διατήρησαν στην πραγματικότητα με τρόπο διακριτικό τα χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα μέχρι και σήμερα.

Η ανακάλυψη των δομικών στοιχείων αυτού του πολιτισμικού DNA αποτελεί, πιστεύω, το πιο συναρπαστικό πράγμα που μπορεί να κάνει μια έκθεση. Για τον λόγο αυτό θελήσαμε να συνεργαστούμε, χάρη στις προσπάθειες και τον συντονισμό της ομάδας Villaggio Globale, ιστορικού εταίρου του Μουσείου μας, στην υλοποίηση της έκθεσης Σαρδηνία Μεγαλιθικό Νησί με την Αυτόνομη Περιφέρεια της Σαρδηνίας, το Εθνικό Μουσείο του Κάλιαρι και άλλα μουσεία της Σαρδηνίας, το Μουσείο Προϊστορίας και Πρωτο-ιστορίας του Βερολίνου, το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης και το Κρατικό Μουσείο Ερμιτάζ της Αγίας Πετρούπολης, με το οποίο το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Νάπολης έχει πραγματοποιήσει στο παρελθόν εξαιρετικές εκθέσεις, όπως «Canova και Αρχαιότητα», «Λογγοβάρδοι: Ένας λαός που άλλαξε την ιστορία» και «Πομπηία: Θεοί, Άνθρωποι και Ήρωες».

UNIONE EUROPEA
Fondo europeo di sviluppo regionale

REPUBBLICA ITALIANA

REGIONE AUTONOMA DE SARDIGNA
REGIONI AUTONOMA DELLA SARDIGNA

SARDEGNA

Η στροφή του ενδιαφέροντος στον πολιτισμό των Νουράγκι είναι, σε τελική ανάλυση, ένα παράδειγμα επιστημονικής προσέγγισης που αποδεικνύει πως η Μεσόγειος υπήρξε πάντα μια φιλόξενη μάνα που αγκάλιαζε τα «παιδιά» της, τα οποία, αν και συχνά πολεμοχαρή, κατάφερναν να συνυπάρχουν. Μια μάνα που μας δίδαξε πως η ποικιλότητα γεννά πρόοδο και ανάπτυξη, ενώ η απομόνωση παράγει μονάχα οπισθοδρόμηση.

Ένα ωραίο σύνθημα που υιοθετήθηκε από την Procida, Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ιταλίας για το 2022, και το οποίο ο φορέας μας ενστερνίζεται πλήρως, είναι το εξής: «ο πολιτισμός δεν απομονώνει».

Η συγκεκριμένη έκθεση ακολουθεί ακριβώς αυτό το πνεύμα και δίνει όχι μόνο τη δυνατότητα να στοχαστούμε τις σχέσεις μεταξύ των αρχαίων λαών, αλλά προσφέρει επίσης πλούσια ερεθίσματα ακόμα και για έναν διάλογο μεταξύ μας: από τους διοργανωτές μέχρι τους επισκέπτες, που θα έρθουν να θαυμάσουν τα εντυπωσιακά εκθέματα.

Καθόλου τυχαία, το Μουσείο της Νάπολης αποφάσισε να εγκαταστήσει την έκθεση δίπλα στην εκθεσιακή ενότητα που είναι αφιερωμένη στην Προϊστορία και την Εποχή του Χαλκού της Καμπανίας, ούτως ώστε να είναι εφικτή η παράλληλη παρακολούθηση της ιστορίας δυο διαφορετικών περιοχών κατά την ίδια χρονική περίοδο.

Επιπλέον, προκειμένου να υπενθυμίσουμε ότι η Σαρδηνία είναι ουσιαστικά ένα εκπληκτικό υπαίθριο μουσείο, με εκατοντάδες μεγαλιθικούς πύργους, αρχαιότερους κατά τουλάχιστον 2000 χρόνια από τα μεσαιωνικά κάστρα και διάσπαρτους σε ένα τοπίο που σου κόβει την ανάσα, γεμάτο με βελανιδιές και μυρτιές, αποφασίσαμε να ενσωματώσουμε στην έκθεση μας αναφορές σε αυτό το τοπίο τοποθετώντας στους κήπους του Μουσείου αρχιτεκτονικές και παλαιοβοτανικές αναπαραστάσεις.

Αν θέλουμε να ανακαλύψουμε ξανά την ιστορία μας, την υπόστασή μας ως άνθρωποι της Μεσογείου, θα πρέπει να αφήσουμε για λίγο τα κρυστάλλινα νερά, από τα οποία συχνά περνάμε μεγάλα και πολυτελή σκάφη, και να στραφούμε στη γη της ενδοχώρας. Ξαφνικά, αντικρύζοντας τους αρχαίους εκείνους λίθους που ακόμη δεσπάζουν στο τοπίο, θα βρεθούμε σε μια αρχαία χρονική διάσταση και θα νιώσουμε, σχεδόν με τρόπο μαγικό, τους αρχαίους ήχους, τις φωνές και τα αρώματα. Οι άνθρωποι του παρελθόντος είναι ακόμη εκεί, φύλακες, και μας περιμένουν, μας ρωτούν.

Στην πραγματικότητα, ζουν μέσα μας, αλλά είμαστε τόσο εγκλωβισμένοι στη φρενίτιδα της καθημερινότητας μας, που δεν τους ακούμε. Και τότε, η Σαρδηνία των νουράγκι, η αληθινή Σαρδηνία, μπορεί να μας βοηθήσει ακόμα και να ξαναβρούμε τον εαυτό μας.

ΣΑΡΔΗΝΙΑ ΜΕΓΑΛΙΘΙΚΟ ΝΗΣΙ

Από τα μενχίρ στα νουράγκι: ιστορίες από λίθο στην καρδιά της Μεσογείου

Βερολίνο /
Αγία Πετρούπολη /
Θεσσαλονίκη / Νάπολη

01.07.2021
11.09.2022

Antonello Cabras

Πρόεδρος της
Fondazione di Sardegna

Η Fondazione di Sardegna ανανεώνει την υποστήριξη της στο πρόγραμμα που αφορά στον Νουραγκικό πολιτισμό και τον μεγαλιθισμό, τηρώντας το Σύμφωνο που υπογράφηκε το 2018 με το Κρατικό Μουσείο Ερμιτάζ της Αγίας Πετρούπολης, την Αυτόνομη Περιφέρεια Σαρδηνίας, το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο του Κάλιαρι, την Περιφερειακή Διεύθυνση Μουσείων της Σαρδηνίας και τον δήμο του Κάλιαρι.

Το πρόγραμμα αυτό, ήδη από τα προηγούμενα στάδιά του, είτε επρόκειτο για εκδηλώσεις εκθέσεων είτε για δράσεις διάχυσης, εκπλήρωσε τους στόχους που είχε θέσει: την ανάδειξη της ιστορίας, του πολιτισμού και της τέχνη της Σαρδηνίας, την αντιπαραβολή και τον διάλογο μεταξύ πολιτισμών από τη Μεσόγειο μέχρι τον Καύκασο, και τη δημιουργία νέων συνεργειών μεταξύ πολιτιστικών φορέων.

Η Fondazione di Sardegna, που προωθεί και υποστηρίζει την τέχνη και την πολιτισμική κληρονομιά μέσω καινοτόμων μορφών συνεργασίας μεταξύ φορέων και της σύμπραξης δημόσιου - ιδιωτικού τομέα, καλωσορίζει με χαρά τη νέα έκθεση «Σαρδηνία Μεγαλιθικό Νησί. Από τα μενχίρ στα νουράγκι: ιστορίες από λίθο στην καρδιά της Μεσογείου», καθώς πιστεύει με βεβαιότητα ότι πρόκειται για μια σπουδαία ευκαιρία για την προβολή του αρχαίου πολιτισμού της Σαρδηνίας στο εξωτερικό και θα συνεισφέρει στην τουριστική προώθηση του νησιού, καθώς εντάσσεται στο Στρατηγικό Σχέδιο Τουριστικής Ανάπτυξης και Προώθησης με τον τίτλο «Προορισμός Σαρδηνία».

Οι ανταλλαγές και ο διάλογος μεταξύ των πολιτισμών αποτελούν επιπλέον τη βάση για τη δημιουργία μιας νέας ευρω-μεσογειακής γενιάς, την οποία η Fondazione αντιμετωπίζει με ιδιαίτερη φροντίδα, δεδομένου ότι το ίδρυμά μας εργάζεται με αφοσίωση για την προώθηση της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης της Σαρδηνίας.